

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

«ԵՐԳԷՐ ԶԵՌԱՄԲ»

Սիոն-ը 1988 թ. յունուար-մարտի համարում սկսել է հրատարակել Գէորգ Արզարեանի (Երեան) շարունակելի յօդուածը՝ «Հետեւեմ ցախնեաց պատմիւրան. ներին» (էջ 32-35): Յօդուածը բանավիճական-քննադատական է. հեղինակը քննադատել է նաև ինձ, գիտական անբարոյականութեան մէջ, զօնէ այս առաջին մասում, զօւցէ բուն գիտականը շարունակութեան մէջ է:

1986-ից ի վեր Երեանում Բագրատ Ուլուբարեանը (որին չեմ ճանաչում, բայց որքան կարողացայ աղբերի արանքից կռահել, երեկ մտադիր է նորից թարգմանել Մովսէս Խորենացու Հայոց պատմութիւնը) և բաւասիրական գիտութիւններին դուրսը, խորենացիազէտ (իր մտ. տին իր ասածներինց զուշակելով) Գէորգ Արզարեանը (որին Երեանում բազմիցս տեսել եմ, առանց հետը ծանօթանալու պատիւն ունենալու) բանավիճում են Խորենացու նոյն երկի որոշ բառերի թարգմանութեան շուրջ: Սրանցից են՝ երկրորդ գրքի ԿԳ գլխի վերնագրի առաջնոց-ը և նոյն գլխի բնագրի (կին մի) երգեր ձեռամբ-ը: Ստ. Մալխասեանցը սա թարգմանել է «նուագում էր ձեռներով», իսկ Բ. Ուլուբարեանը՝ «երգում էր ձեռքերով» («Մովսէս Խորենացու 'Հայոց պատմութեան' աշխատեալու բարգմանութիւնը եւ յարակից հարցեր», Գրական բերք, 1986, թ. 33 և «Պատասխան ընդդիմախօսին», նոյն թերթի թ. 50): Գ. Արզարեանը երկու դէպքում էլ համակարծիք է եղել Ստ. Մալխասեանցին, ուստի դէմ՝ Բ. Ուլուբարեանին, որին նկատել է տուել նաև, ինքը պնդում է, որ «նշել, վկայակոչել է», թէ երգեր ձեռամբ, «նուագում էր ձեռքով» նշանակութեամբ, Խորենացու երկից առաջ գեոեւ գործածուել է Աստուածաշնչի «Պիւրբ քաղաւորութեանց՝ մասում» երբայերէն, յունարէն և հայերէն լեզուներով

(«Մի յօդուածի առիթով», Գրական բերք, 1986, թ. 50): Բանավէճն ստացել էր նաև գիտական բարոյականութեան աստառ, որի, ըստ իս, կողմակի կամ ուղղակի պատճառներից մէկը եղել է այն, որ Գ. Արզարեանը որոշակիորէն եւ զիսական բանասիրութեան կանոնների համաձայն չէր նշել (իսկապէ՛ս նշել) «երգեր ձեռամբ»-ի տեղը Աստուածաշնչում: Բ. Ուլուբարեանը պնդել է իրենք և, մանաւանդ (ու սրանով է խնդիրը վերածում մասամբ գիտական բարոյականի) Աստուածաշնչի «Պիւրբ քաղաւորութեանց՝ մասում» չգտնելով կամ չկարողանալով գտնել երգեր ձեռամբ, այլ ԱԹագ. ԺԶ 23-ում յայտնաբերելով նուազեր ձեռամբ, բայերի տարբերութեամբ, Գ. Արզարեանին վերագրել է աղբիւրը իւրովին կարգաւու կեղծիք. անարդարութիւն և խարդախութիւն («Պատասխան ընդդիմախօսին», Գրական բերք, 1986, թ. 50): Քանի որ զասական գրարի հարցեր ինձ մեծապէս հետաքրքրում են իմ մասնագիտութեան բերումով, ուստի «Խորենացու երկու հատումի մասին» յօդուածումս (Սիոն, 1987, մայիս-յունիս-յուլիս, 137-144) ըստ իս անաչառօրէն միջամտեցի այդ գիտական բանավէճին և «անկողմակալ կարծիք» (իմ բառերս են յօդուածումս) արտայայտեցի առաջնոց-ի երգեր ձեռամբ-ի նշանակութիւնների մասին ու այս արտայայտութեան սուրբ գրային ստուգ տեղը նշեցի (էջ 141ր): Թարգմանութեան հարցում ընդգծմամբ համալիս ու համակարծիք եղալ Ստ. Մալխասեանցին եւ Գ. Արզարեանին, ուստի «դէմ»՝ Բ. Ուլուբարեանին: Կողմակի մի քանի բաների վերաբերեալ, ինչպէ՛ս՝ Դաւթի թագաւորութեան ժամանակի, երգեր ձեռամբ-ի երբայերէն համապատասխանի, վարձակ բառի իմաստի մասին և այլն, հակադրուեցի Գ. Արզարեանին: Իսկ ինչ վերաբերում է սրա ստույգ աղբիւրներ «նշելու» կամ «վկայակոչելու» եղանակին, ապա դարձեալ նրան չհամաձայնութեանցի ու գրեցի. «Սակայն այս բանավէճը ուսանելի է նաև որեւէ բանասիրական աշխատանքի և սկզբնաղբիւրներից օգտուելու ճիշտ եղանակի տեսակէտից: Տարրական կանոնն այն է, որ ստուգապէս նշուեն գրանք

ուել է Մովսէս Խորենացուց աւելի քան հազար տարի առաջ եւ նշանակում է «նուագում էր ձեռքով», կարծել է, թէ քառակուսկեցութեան առաջին գործածողը Խորենացին է, որը նկատի է ունեցել ոչ թէ նուագելը, այլ պարելը (անշուշտ՝ ըստ Բ. Ուլուքարեանի. ՄՄ)։ Սոյն սխալը ես ուղղել եմ, վկայակոչելով (եւ եմ ընդգծել. ՄՄ) Աստուածաշնչի երրայական բնագիրը եւ յունարէն ու հայերէն Թարգմանութիւնները, որոնցում գրուած է (ս՛ր. ՄՄ). «Գաւթի իւրով» (այսպէս. ՄՄ) ձեռամբ իւրով՝ (նոյն բովանդակութիւնն ունեն նաեւ երրայական եւ յունական Աստուածաշնչերը)։ Ուլուքարեանն ինձ չհաւատալով (եւ եմ ընդգծել. ՄՄ), ստուգել է հայերէն Աստուածաշնչը եւ չի գտել իմ նշածը (Սիւն, 1988, 32ր, եւ եմ ընդգծել. ՄՄ), որի հետեւանքով Բ. Ուլուքարեանը Գ. Արզարեանին վերագրել է «նշուած» գրականութիւնը՝ իւրովին «կարդալու», այսինքն կեղծելու միտք, որ ճիշտ չէ։ ԅօգուածումս աշխատել եմ քոչաւորել, թէ երկու բանասէրներ թիւրիմացութիւնը Աստուածաշնչի երգեր ձեռամբ-ի բա՛ն տեղի կամ աղբիւրի մասին, եւ դրանից հետեւող «խուլերի գրոյցը» ինչի՞ տրդիւնք են. ո՛չ թէ Գ. Արզարեանի «զեղծարարութեան», այլ նրա «վկայակոչելու» կամ աղբիւրը «նշելու» բանասիրական թերութեան ընդհանուր են, եւ այս հարցում, այո՛, քննադատել եմ Գ. Արզարեանին, սակայն առանց Բ. Ուլուքարեանին պաշտպանելու։ Նրան համարիտ չեմ եղել նաեւ թէ Խորենացին է թարգմանել Գիւրգիսի քաղաքութեանց Ս. Գրքում։ Ահա ս՛րն է իմ յանցանքը, իմ երկդիմի դիրքն ըստ Գ. Արզարեանի. «Երկուսի տիրապետելին պաշտպանելը դատապարտելի է ոչ միայն գիտական, այլեւ բարոյական առումներով» (Սիւն, 1988, էջ 33ր)։ Նախ՝ Բ. Ուլուքարեանը միանգամայն իրաւացի էր (սա հիմա եմ տեսւմ) «չհաւատալով» Գ. Արզարեանին. անցե՛լ են «վարդապետան»-ի ժամանակները։ Ապա՝ Գ. Արզարեանի աղբիւրը վկայակոչելը կամ «նշելը» (հակառակ իր պնդմանը) 1986-ի յօդուածում սահմանափակուել է հետեւ-

եալով. «Խորենացին ժամանակակից էր Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութեանը եւ, հնարաւոր է, որ ինքն էլ թարգմանել է [՝] «Գիրք թագաւորութեանց՝ կոչուող մասը, որում (ս՛ր գրքի ս՛ր գլխի ս՛ր տնահամարում. ՄՄ) Դաւիթ թագաւորի [՝] մասին կարդում ենք. «Դաւիթ երգեր ձեռամբ իւրով»» (Դեպքակնքեր, 1986, թ. 50)։ Չեմ ուզում կրկնել այսպիսի անորոշ «վկայակոչման» կամ «նշման» մասին Գ. Արզարեանին դիմել տուածներս, բայց գոնէ յիշենք, որ Եօ. Թանասնից եւ հայերէն Աստուածաշնչերում Թալուսութեանց չորս գիրք կայ, իսկ երրայականում երկու, միւս երկուսը կոչուում են Սամուէլ Ա եւ Բ, Աստուածաշնչի բոլոր գրքերն ունեն տպագրիւն. բոլոր գլուխներ եւ տնահամարներ՝ ստոյգ վկայակոչման կամ ճշգրիտ նշման համար, իմ յօդուածի էջ 141-ում եւ իրօք եւ ինչպէս պէտք է նշել եմ, որ Ա Թագ Ժ2 23-ում կոչ ցուպեր ձեռամբ իւրով, ԺԸ 10-ում՝ երգեր ձեռամբ իւրով եւ ԺԹ 9-ում՝ երգեր ձեռամբ իւրով (որ Գ. Արզարեանը չէր էլ յիշել)։ Ռուսական առածն առում է՝ «Ճաշից յետոյ մանանիսի կարիք չկայ»։ Բայց ահա Գ. Արզարեանը անհրաժեշտ է համարել, յամենայն դէպս, գրելու 1987-ի ՀՊ ի իր յօդուածի էջ 125-ում. «Բերենք բոլոր այդ գլուխներում (Ա Թագաւորութեանց գրքի. ՄՄ) մեզ հետաքրքրող հատուածները։ Գլուխ Ժ2 (16) [...] Գլուխ ԺԸ (18) [...] Գլուխ ԺԹ (19) [...]», ուր արարական թուանշանները հայերէն գլխադրերով գլխահամարների կրկնութիւններն են (պատմա-բանասիրական մի լուրջ հանգէսում), իսկ տնահամարները... չկա՛ն. եւ սա եղու ժամանակակից բանասիրութեան գաղտնիք՝ վայել «նշում» կամ «վկայակոչում»։ Եթէ իմ յօդուածից առաջ այս բոլորը գիտէր, ինչպէ՞ չէր յայտնել։ Տնահամարները, իսկ վաղ միջնադարից սկսած՝ նոյնիսկ Աստուածաշնչի առանձին գրքերի անունները՝ ընդհանուրապէս անցեալի հայ մատենագրութեան եւ յոսման տնահամարները՝ բանասիրութեան մէջ. արդ, եթէ այսպիսի խնդիրներ չէ վերաբերում Գ. Արզարեանի վերջին յօդուածի «Էնեւել»

նախնեաց պատուիրաններին» վերնագիր-
յորդորը, ապա չատերս ասում ենք՝ Ո՛ր
Անորոշութեան պայմաններում, Բ. Ու-
լուբարեանը Գ. Արզարեանին անտեղի վե-
րագրել է Աստուածաշնչի «յատուկ ըն-
թերցում», իսկ ես նրան պիտի որակեի
կա՛մ որպէս տգէտ (որ չեմ արել), կա՛մ՝
ծածկամիտ, փաստերը կամ աղբիւրները
թաքցնելու միտող, որ արել եմ և որով
ես «պաշտպանած» եմ եղել Բ. Ուլուբար-
եանին, ինչ որ սխալ է։ Նա մեղադրում
է վերջինիս հետեւեալ խօսքերով Սիոն-ի
յօդուածում. «Եթէ Ուլուբարեանն արդար
ու անխաղախ բանավիճէր, կարիք չէր
գգայ Արզարեանին ստուգելու (որը կար-
ծես հայ բանասիրութեան անսխալական
պատրիարքը կամ Պա՛պը լինէր. ՄՄ) և
չէր սխալուի։ Նա կամովին է ստուգել
ինձ (ինչպէ՛ս՝ ԵՍ. ՄՄ), հետեւաբար կա-
մովին էլ պէտք է գտներ բառակապակ-
ցութեան աղբիւրը» (Սիոն, 1988, 33թ)։
Գ. Արզարեանը պիտի ընդունի վերջա-
պէս, որ բանասիրութիւնը ծածկագրու-
թիւն կամ հանելուկաբանութիւն չէ։
Գրական քեր- ում իր աղբիւր չմատնա-
նշելը նա արդարացնում է հետեւելով.
Բ. Ուլուբարեանը «գիտակցել է^[2] որ
«Գրական թերթում՝ աղբիւրները միշտ չէ
որ նշուում են ամենայն մանրամասնու-
թեամբ (էդ ո՞ր օրուանից. ՄՄ) (այդպէս
նշուում են գիտական հանդէսներում)»
(Սիոն, 1988, 34ա)։ Գ. Արզարեանն ազատ
է գիտական (հանդէս կամ շարաթաթերթ)
չհամարելու Գրական քերքը, բայց իր և
Բ. Ուլուբարեանի դրանում լոյս տեսած
յօդուածները ոչ միայն գիտական են
(գոնէ կարծում եմ), բանասիրական,
այլև՝ բանավիճական, որոնք հիմնուած
պիտի լինեն փաստերի և փաստերի աղ-
բիւրների ճշգրիտ նշման վրայ, այսօր
ընդունուած կանոնների համեմատ։ Իր
մասին նա յամարում է գրել՝ «Հետեւելով
իմ մատնացոյց արած [2] աղբիւրին՝ նա
«Թագաւորութեանց» առաջին գրքի, 16րդ
գլխի, 23րդ տանը չի գտել իր որոնածը»
(Սիոն, 1988, 34ա)։ Գ. Արզարեանի «յու-
սակ» մատնանշմամբ ինքնի՛շ չէր գտնի
վերեւում տեսանք, թէ ՊՁ-ի պէս մի
գիտական հանդէսում Գ. Արզարեանն «ան-

տեսել է» (գուցէ ծածկելու համար, որ
«օգտուել» է իմ յօդուածից) աղբիւրի
անահամարները, կարծես սրանք աւելորդ
լինէին։ Բայց այս ընդգծելով՝ ես դարձ-
եալ «պաշտպանած» եմ լինում Բ. Ուլու-
բարեանին, ըստ Գ. Արզարեանի ծուռ
մատնողութեան, կամ «Անկողմնակալ՝
Մարտիրոս Մինասեանը, ինչպէս ասուեց,
բռնել է մարտնչող անիրազեկին պաշտ-
պանելու ճանապարհը։ Նա իր պաշտպան-
եալի վարքագիծը համարում է «արդար
և անխաղախ» և գտնում է, որ Արզար-
եանը ոչ միայն արդար ու անխաղախ
չէ, այլ և ծածկամիտ է և աղբիւրները
թաքցնող» (Սիոն, 1988, 33թ)։ Ես Բ.
Ուլուբարեանի «վարքագիծը» չեմ հա-
մարել «արդար և անխաղախ», ո՛չ էլ՝
միւսը, հակառակ մեր կարդացած պրո-
մանր (որ էջահամար չունի), Գ. Արզար-
եանին, ինչպէս ասացի. երկրնորանքով
կա՛մ պիտի համարէի անգէտ. կա՛մ՝ ծա-
կամիտ. նոխրնորեցի երկրորդը. գո՛ղէ
սխալուել եմ. բայց ինչպէս յօդուածիս
վերջում մողթել եմ. կրկնում եմ՝ մէճը
գիտութեան մէջ և կեանքում. բանավճիռ
պիտի լինի արդար, առանց ծածկամիտ-
ութեան։ Եթէ Գ. Արզարեանը չունի այս
թերթութիւնները, գոնէ բարի լինի այս
սուհեակ ընթերցողին «նշել» ճշգրիտ
աղբիւրների ստոյգ տեղերը, առանց վեր-
ջիններս պահեատային զօրք համարելու։
Նա գրել է. «Մինասեանին արդէն ճա-
նաչելով»^{*} կարող ենք կռահել, որ նա

* Վաղորո՞ք, անձնապէ՞ս, թէ՞ իմ հրատա-
րակութիւններից՝ որպէս խտրապահանջ բա-
նասէր. երեխա՞յ չլինէք, նա նկատի ունի իր
յօդուածի «շմարտութիւնները» և ինձ համա-
րում է յամառ, պնդադուրիս, պնդաճակատ,
իր էլը քչող։ Անշուշտ նա տեղեկանում է իմ
հրատարակածներին. այսպէս, «Հանդէս ամսօր-
եայի» 100-ամեակի իր յօդուածի (ՊՁ, 1988, Ա,
3-10) էջ 10-ում նա գրում է. «Նորայր Բիւսան-
դագու անիպ երկեի ճատարակութիւնը, Նոր Կա-
կարանի լիակատար համարաբարդ և վերջին տա-
րիներին՝ Հանդէս ամսօրեայում՝ տպուած այլ
նիւթեր գիտական բարձր մակարդակով յայ
են ներշնչում հարկաւանայ յորեկարի ապա-
դայի նկատմամբ» արդ, ընդգծածներս ես եմ
հրատարակել, բայց Գ. Արզարեանը խուսա-

պէտք է շարունակի պնդել թաքցնելու վարկածը, որովհետեւ Ուլուքարեանը յամենայնդէպս Աստուածաշնչում չի գտնւում նշածը» (Սիոն, 1988, 34ա), Ո՛վ հանճարեղ բանասէ՛ր, «ծանիր զքեզ», դու քե՛զ ծանիր. ասածս կրկնեցի: Բայց դու պնդում ես, թէ «Թաաւ նէ էլ, է՛ծ է»:

Գ. Արզարեանն իր յօդուածներում միշտ էլ յիշեցրել է, թէ երգեր ձեռամբ «բառակապակցութեան տեղը նշուած է ոչ միայն Խալաթեանցի, Թոմասնի և այլոց ոչխատութիւններում, այլև Աստուածաշնչից օգտուողի համար նախատեսուած ամենաառաջին ձեռնարկում՝ Երուսաղէմի հայերէն Համարարարութեմ, (աշխատասիրութեամբ Թ. Աստուածատրեանի [եթէ վրիպակ չէ, ճիշտն է՝ Աստուածատրեան. ՄՄ], Երուսաղէմ, 1895), որի 924րդ էջում գրանցուած է. 'Ա. Թագ. ԺԸ 10 . . . Դաւիթ երգեր ձեռամբ իւրով': (Եւ Գ. Արզարեանը, ուրախացած ապուշին խօսք հասկացնելու պէս գոչում է. ՄՄ)՝ Ահա սա՛ է իմ նշանը[՝] աղբիւրը, այսինքն 'Թագաւորութեանց' առաջին գրքի, 18րդ գլխի, 10րդ տունը: Հէնց այս տունն եմ ես նշել . . . » (Սիոն, 1988, 34բ): Ընդգծածս նշանը-ը պիտի լինի «մտապահած», ես եմ նշել-ը՝ «եմ ես մտապահած», քանի որ, նա «Գրական քեր»-ի իր յօդուածում ԱՅՍ ԳՐԲԻ ԳԼԽԻ ԵՒ ՏԱՆ ՀԱՄԱՐԱՆԵՐԸ ՉԻ՝ ՆՇԵԼ: Դ. Արզարեանն ո՛ւմ է ուզում «հաւատացնել» աներեսարար գրելով՝ «ինչպէս տեսնում ենք, Մինասեանն ընթերցողին թիւրիմացութեան մէջ է գցել, երբ յայտարարել է, թէ աղբիւրը

թաքցուած է եղել» (Սիոն, 1988, 34): Եթէ ստոյգ գիտէր աղբիւրի տեղն իր գլխահամարով և անահամարով, ապա ինչո՞ւ չէր յայտնել 1986-ի Գրական թերթ-ի յօդուածում՝ Ի՞նչ անուն պէտք է տալ այս «բանասիրական» արարքին կամ թերացմանը: Նա արդարանում էր նաև հետեւեալ կերպ. «Աստուածաշնչում ուրիշ ո՛չ մի տեղ չկայ իմ նշածը [՝], և ես էլ սեռով սպիտակի վրայ գրել եմ, որ նշածս գտնուած է 'Թագաւորութեանց գրքում': Եթէ անգամ գրքի անունը տուած չլինէի՝ պէտք է որ Ուլուքարեանը դիմէր Համարարարին (նոյնիսկ՝ եթէ Գր. Խալաթեանցի և Ռ. Թոմասնի մասին չգիտէր) և 'կրգել' կամ 'ձեռք' բառերի դիմաց գտնէր նշածս: Այսքան տարրական ու այսքան բացայայտ [՝] մի փաստ Մինասեանը համարել է թաքցուած, որովհետեւ, ինչպէս պարզուած է նրա գրախօսական ուսումնասիրութիւնից, նա ի՛նքը չի իմացել ո՛չ Խալաթեանցի ու Թոմասնի, ո՛չ էլ Համարարարի մասին: Ահա թէ նա ինչ է գրում» և այլն (Սիոն, 1988, 34բ): Խոնարհարար խոստովանում եմ՝ տեղեակ չէի նշուած երկու բանասէրների կողմից երգեր ձեռամբ-ի սուրբգրային աղբիւրի նշմանը (հաւանարար աւելի ստուգօրէն, քան Գ. Արզարեանը), քանի որ նրանց գրքերը չունեմ իմ խզճուկ գրադարանում՝ իմ Մտտենադարանից գրամբարք չեն: Գ. Արզարեանը «բառակապակցութիւն» է անուանում երգեր ձեռամբ-ը Սիոնի իր յօդուածում, երբեմն էլ՝ «արտայայտութիւն» ՊՀ-ի յօդուածում: Երգել ձեռամբ (կամ՝ ձեռամբ)-ը դարձուածք է, իսկ երգեր ձեռամբ-ը՝ նախադասութիւն, քանի որ ստորագում կայ, ի տարբերութիւն բառակապակցութեան: Ուստի դարձուածքի գլխաւոր բառը համարելով երգել բայը՝ դարձուածքը որոնեցի Համարարարի երգել բառաւորում, որ-պիտի խորհուրդ Գ. Արզարեանն էլ է տալիս: Բայց երգել բառաւորում թագաւորութեանց ոչ մի գրքից վկայութիւն չկայ. իսկ Գ. Արզարեանը հայրարար հաւատացնում է Բ. Ուլուքարեանին և իրեն լսել ուզողին, թէ «'երգել' կամ 'ձեռք' բառերի դիմաց կը գտնէր նշածս»:

Ժել է իմ անունը տալուց, մինչդեռ նախորդ տողում գրել է. «Մ. Կրիստինի (ճիշտը՝ Մ. Կրիստին ԱՐԱՏ, չԱ 1985, էջ 351-362. ՄՄ) յօդուածը՝ հայ բժիշկ Աւետիքի անունը կրող 'Avedikstras e' փողոցի մասին . . . ». ուստի իմ հրատարակութիւնները այդ մի յօդուածի չափ էլ չարժեն, և աւելորդ էր անունս յիշատակել: Վախը ոմանց թեք է տալիս, ոմանց էլ գրիչն է բթացնում: Կամ երբ Գ. Արզարեանը Սովետական Հայաստան մասագրութեմ խօսում է արտասահմանում հայերէնի համալսարանական դասաւանդման մասին, «մոռանում է» փնէի համալսարանը, ուր գիտաշխատում է, գրարար, արեւելահայերէն ու արեւմտահայերէն դասաւանդում Մարտիրոս Մինասեանը:

Ինչն քառով որակեմ նրա այս անսեղանական թիւերը Համարաբարձի երկու բառայողուածի վերաբերեալ, որ դարձեալ չնկատայ: Նա, որ իր յողուածի այս մասի վերջում վերաբերում է երեսուդէմի Սիոն ամսագրին՝ «սխալուողին պաշտպանելու» մէջ, զգուշանում է յայտարարելուց, թէ Համարաբարձը թերի և սխալ-աշատ է (զուցէ չգիտի), Համարաբարձը երեսուդէմինն է: Գաւիթ երգեր ձեռամբ - ր կոչ նաև Համարաբարձի Գաւիթ բառայողուածում, որին զիմելու խորհուրդ չի տուել Գ. Արզարեանը: Ընդուն տասն՝ սահմանափակ մտքովս չանցաւ դարձուածքը որս. նեղ նաև ձեռն ու Գաւիթ բառայողուածում, մտածելով (սխալուելի է), թէ եթէ երգիլ բառայողուածում չի գրանցուել, ուստի ձեռն-ի տակ էլ չի լինի: Բայց Գ. Արզարեանից սովորեցի, որ կոչ. թող ինձ ներքի՝ ստուգելի, կոչ. Ուստի նրա խորհրդի երկրորդ բառը ճիշտ է: Բայց նա իր յողուածներէն ոչ մէկում, յատկապէս վերջինում, չի տասում, որ ևս, այնպէս չեղանակեմ, գտել և տեղեկացրել է ի յողուածումս անհրաժեշտ երեք տողերը (Սիոն, 1987, 141ր), որ նա թերի կրկնել է Պէ-ում: Եղուածումս տակ էմ, որ երգեր ձեռամբ-ի տեղը գտնելու համար Բ. Ուրուբարեանին պիտի օգնէր (յողուածումս վերադառնալ օգնելին է, Սիոն, 1987, 140ր) Համարաբարձը, բայց երգիլ բառայողուածում սա չունի (սխալուելի է) այդ արտայայտութիւնը: Այս մէջըրերելով՝ Գ. Արզարեանը գրել է. «Ար. պէտքի Միշտանին գրկենք արդարաւորաւ հնարաւորութիւնից, տակն, որ նա նշել է միայն 'երգիլ' բառայողուածը, բայց նկատի է ունեցել բառակապակցութեան բացակայութիւնն առհասարակ Համարաբարձում: Եթէ նա իմանար [6] որ Համարաբարձում բառակապակցութիւնը կայ, բնականօրէն, կը գրէր այդ մասին: Այնինչ նա ոչ միայն չի գրել, այլև Ուրուբարեանին արդարացրել է [7] չէնց նրանով, որ Համարաբարձում նա իրը չէր կարող գտնել իր սրանածը» (Սիոն, 1988, 35ա): Եթէ, միայն, այս տարբեր ճշգրտակն անդրադառնալ իր իմաստականութեանը: Ո՞վ կարող է հարցաւորել,

թէ գիտի, թէ Համարաբարձում կայ այսինչ արտակապակցութիւնը: Բացի այդ, ես չեմ գրել, թէ Ուրուբարեանը չէր կարող գտնել իր սրանածը: Ո՞վ ո՞ւմ գրածներն է խեղաթիւրում, գտածոր. ես գրել եմ. «Նրան (Բ. Ուրուբարեանին) պիտի օգնէր (տպուած է օգնելին) երեսուդէմի հայերէն Համարաբարձը, բայց սա չունի այդ արտայայտութիւնը երգիլ բառայողուածում: Նրան պիտի օգնողակէր ՆՀԲ-ն իր երգիլ բառայողուածով, բայց սա հինգ վկայութիւնից յետոյ մասնացոյց է արել աս. րգ. ա. մն. ևն», ուր նա մի քան յայտնաբերել է, բայց ոչ Գ. Արզարեանի մտապահածը (Սիոն, 1987, 140), այս, մտապահածը, և ո՛չ թէ ստոյգ նշածը, հակառակ իր ուշացած պնդմանը: Բայց Գ. Արզարեանը կրկնում է իր հիւանդագին միտքը. «Միայն 'երգիլ' բառայողուածը մասնացոյց անելը և այդ եղանակով Ուրուբարեանին արդարացնելը [8] կը նշանակէր գիմել ընթերցողին խորհուրդ [միջոցին» (Սիոն, 1988, 35ա): Իսկ ինչո՞ւ պիտի սխալէի՞ ընթերցողին»: Գ. Արզարեանը մեր եզանս ասը փարգոյը չէ, ո՛չ էլ Բ. Ուրուբարեանը՝ իմ քեռաւ տղան, ո՛չ էլ ընթերցողը՝ խորհանքի առարկայ: Այսպիսի մտադրութիւն վերադրելն ինձ կամ որեւէ բանասէրի՝ 1937 թթ. չրջանի անսովոր զրպարտութիւն է, որից զեռ չի ձերբազատուել Գ. Արզարեանը: Նա ինձ զգուշեցնում է իր ճշմարիտ հոգեկանով և կամ ամբարշտանութեամբ. «Ես Հայկազեան բաժանին կամ Համարաբարձին գիմել. լու կարիք չեմ ունեցել, որովհետեւ մասնագիտութեան բերումով վաղօրոք զրադուելի եմ մեր մասնագիտների բառ ու բանով, ծանօթ եմ եղել Խորենացու երկուսի գեղեւ բացատրութեան կարօտ հատուածներին, փորձել եմ դրանք բացատրել, իմացել եմ (զոնէ մէկից մի բան իմացել է. ՄԴ) որ Խալսիթեանցն ու նրա հետեւողութեամբ՝ Թամանը բացայայտ նշել են (երգեր ձեռամբ. ՄԴ) բառակապակցութեան տեղը Աստուածաշնչում» (Սիոն, 1988, 35): Մտքը Աստուծոյ, եթէ այդ քան գիտե՞նք է իր, ձեռք կը կտարուէր, եթէ հետեւելով այդ երկուսին՝ ստոյգ տեղը տալիք ինձ ու Բ. Ուրուբարեանի պէս արեւմտեան,

թէ՞ ասելու բանասիրական ձևը նո՞ր սովորեցիր: (է՛հնչ լաւ կ'աշխատես, այդ նոր եմ տեսնում, ասում է Հայաստանեան մի երգ):

Իր յօդուածի այս մասի վերջում, Գ. Արզարեանը, բարեխիղճ քաղաքացի, գրել է սրտցաւ. «Այս ամէնը (այսինքն Գ. Արզարեանի խորհնացիադիտութիւնը. ՄՄ) յայտնի չի եղել Մինասեանի պաշտպանելին (ո՛չ էլ Մինասեանին. ՄՄ), որը ոչ միայն չի իմացել, այլև չի՛ կամեցել իմանալ տարրական մի գիտելիք և պատճառ դարձել 'Գրական թերթում' և 'Սիոնում' վարելու մի բանավէճ, որն անյարմար վիճակ է ստեղծել ոչ միայն իրեն և Մինասեանի, այլև խմբագրութիւնների համար» (Սիոն, 1988, 35բ): Տե՛ղն է ասել՝ ա՛յ մա՛րդ, դու քե՛զ ասա. այդ անյարմար վիճակին մէջ ընկածներին՝ խմբագրութիւններին և մեղադրեալներին, հարցրե՞լ ես, թէ ողջամիտ բանավէճը ինչպիսի՞ օգուտ է բերում հայ բանասիրութիւնը:

Յօդուածի այս մասի վերջին տողերը երախտագիտութեան զգացման արտայայտութիւն են յօդուածը հրատարակել սկսած Սիոն ամսագրին: Գ. Արզարեանը գրում է. «Այսպիսի մի բանավէճի ես չէի ան-

գրադառնայ, մանաւանդ՝ 'Պատմա-բանասիրական հանդէսում' հրապարակած յօդուածից յետոյ, բայց ո՞ւմ մտքով կ'անցնէր, որ 'Սիոն'ը պաշտպանելու է [«] սխալուողին, իսկ ինձ ներկայացնելու է 'արդար ու անխաղախ' վէճ չմղողի դերում» (Սիոն, 1988, 35բ): Վերջին երկու ածականները պատկանում են Բ. Ուլուբաբեանի գրչին, որին խեղճ և անմեղ «Սիոն» հանդէսը չի պաշտպանել» հրատարակելով Մարտիրոս Մինասեանի յօդուածը. սա էլ, դարձեալ զրպարտութիւն է Գ. Արզարեանից՝ նրա իսկ յօդուածը հրատարակող հայերէն հանդէսին, արտասահմանում, ուր մամուլը ազատ է: Սիոնի խմբագրութիւնը մի ծանօթութեամբ պիտի յիշեցնէր Գ. Արզարեանին, որ հրատարակուած յօդուածների համար պատասխանատու են յօդուածագիրները, և թէ Սիոն-ը, չինելով հանդերձ «Կոմունիստ-գրական-բանասիրական» ամսագիր, ինչպէս կարդում ենք առաջին էջի վրայ, սփիւռքում հրատարակելով մի կոմունիստ, բայց հայրենի բանասէրի յօդուածը՝ լոկ ծառայութիւն է մատուցում հայ բանասիրութեանը, նոյնիսկ եթէ այդ ապերախտ ու չարացած յօդուածագիրը նրան բամբասի:

Ժնեւի համալսարան

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

